

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

tik». Av dessa områden behandlar Margareta Winqvist huvudsakligen de två förstnämnda. Hon inleder med en redogörelse för »författaren, verket och bearbetningar av betydelse för svenska upplagor». Där ges också en relativt utförlig resumé av handlingen som faktiskt förmedlar en hel del av dess förmåga att fascinera. Uppgifterna om författaren och verket är ganska elementära men tjänar som bakgrund till avsnitt två om »svenska översättningar och bearbetningar», bokens tyngdpunkt. Tredje avdelningen, slutligen, upptas av en kronologisk »förteckning över svenska upplagor av Robinson Crusoe 1738–1973».

Ett intressant inslag i första avdelningen är diskussionen om de två tyska bearbetningar som spelat störst roll för svenska upplagor, nämligen J. H. Campes från 1779–80 och G. A. Gräbners från 1864. På den förstnämndes version bygger ex.vis den kända bearbetningen i Barnbiblioteket Saga – otaliga svenska barns tidiga kontakt med världslitteraturen. Om Campe säger författarinnan att han »döljer sig i någon form bakom så gott som alla svenska barnupplagor» och om Gräbners bearbetning att den »hört till de allra vanligaste i Sverige». Ekvationen går som synes dåligt ihop, och man hade gärna sett förhållandet mera exakt utrett. Överhuvudtaget är exemplet typiskt för bokens ibland lite oprecisa uttalanden. Notapparaten kunde med fördel ha utökats något.

Det är inte heller riktigt tillfredsställande att författarinnan i stället för originalupplagan av Gräbners bearbetning använt den tredje upplagan av Julius Humbles svenska översättning, speciellt som redan första upplagan av denna översättning sägs vara »översatt från originalets 7:e upplaga och delvis bearbetad . . .». Att på dessa grunder ond-göra sig över den tyska originalbearbetningens sentimentala språk och bristande överensstämmelse med Defoes »balans och konstnärliga känsla» förefaller vägat.

Andra avdelningens genomgång av olika svenska upplagor – från den första 60-sidiga versionen 1738 till Illustrerade Klassiker – ger som väntat många fina och roande inblickar i gångna tiders litterära smak och barnlitteratursyn. Författarinnan, som är både konst- och litteraturhistoriker, analyserar här också de starkt skiftande illustrationer som prytt upplagorna. Denna dubbla expertgranskning är naturligtvis en styrka i sammanhanget.

Även det i barnlitteraturen viktiga »klassikerproblemet» tas upp. Hur ska man i en utgåva för barn förhålla sig till originalet, när det exempelvis gäller rasism och slaveri som i Defoes bok? Margareta Winqvists noteringar om hur »texten medvetet eller omedvetet anpassats efter skilda tiders smak och ideologier» tillhör de intressantaste i hennes framställning. Ändå tycks det mig som om

hon här bortser från vissa väsentliga komplikationer. Det gäller framför allt den kommersiella sidan av förlagsväsendet, som bara nämns i förbigående. Problemet är ju, att utgivningen ibland mer bestäms av affärstransaktioner och ekonomiska hänsyn än rent ideologiska avsikter. Ett gott exempel på det förhållandet utgör den andra svenska upplagan från 1752, som dyker upp i serien »Sjömanshistorier» så sent som 1856.

Den bibliografiska förteckningen som avslutar boken är imponerande: cirka sextio olika versioner samt åtskilliga omtryck. En numrering av titlarna hade underlättat korshänvisningar mellan text och bibliografi samt olika upplagor i själva bibliografen. Då hade man också kunnat undvika de inkonsekvenser i form av olika uppgifter om utgivningsår som ibland förekommer. Uppgifterna verkar annars efter stückprovskontroller mycket tillförlitliga. Jag har visserligen hittat ännu en upplaga (»10-i-topp-böckerna» nr 2, International Book Automation, Uddevalla, 1964) och en dramatisering (i Barnbiblioteket Saga nr 172, 1936), men det förtar inte det gedigna intrycket. En intressant fråga är huruvida äldre tidskrifter kan ge ytterligare fynd i form av följetongsversioner. Margareta Winqvist nämner dock inte, om hon gjort några sådana efterforskningar.

Författarinnan har begränsat sig till det svenska materialet; Ullrichs öde är onekligen avskräckande. Hennes bok omfattar inte mer än drygt ett-hundra sidor varav många illustrerade. Trots det lilla formatet, och trots anförda invändningar, är det en intresseväckande och viktig insats Margareta Winqvist gjort. Må den inspirera till många andra på samma område.

Sonja Svensson

Debattböcker om barnlitteratur

»Våra klassiska författares bästa dikter böra alla finnas redan på barnens bokhylla», skrev Ellen Key år 1900 i *Barnets århundrade*. Hon räknade upp ett antal titlar »för att visa vad ett normalt barn kan tillgodogöra sig av verklig litteratur, ifall dess uppfostrare äro kloka nog att förse det med en sådan, i stället för att hålla det tillbaka enligt en graderad skala för vad olika åldrar böra matas med – av barnboksvälling i stället för fast föda!»

En sådan syn på barnlitteraturen, konstaterar Göte Klingberg, återkommer med jämna mellanrum ännu i dag, och det förekommer att den upfattas som ny och originell. Han vederlägger Keys åsikt i sin skrift *Mål och vägar för grundskolans litteraturundervisning* (Utbildningsförlaget 1974), vars inledande diskussion har en räckvidd, som sträcker sig utöver den litteraturpedagogiska debatt, som är bokens huvudsyfte.

Vad Ellen Key hade emot den speciella barn- och ungdomslitteraturen var, att den inte hade samma litterära kvaliteter, som vuxenlitteraturen. Detta var kanske sannare på Ellen Keys tid än nu, men medvetet eller omedvetet har denna uppfattning hållit i sig. Det finns inte något skäl, understriker Klingberg med skärpa, att anta, att en bok, som har skrivits med tanke på att kunna läsas av barn, av den anledningen bör vara ett sämre konstverk än en bok, som vänder sig företrädesvis till vuxna. All barnlitteratur är naturligtvis inte från konstnärlig synpunkt god litteratur, men detta gäller ju även vuxenböcker.

Den tanken har förts fram, att skolundervisningen via barn- och ungdomsboken skall föra eleverna till den »riktiga» litteraturen. Klingberg opponerar mot ett sådant synsätt: »Barn- och ungdomslitteraturen tillhör litteraturen. När man läser en barn- eller ungdomsbok läser man litteratur. Och det är ingen svårighet att finna barn- och ungdomsböcker med litterär kvalitet.»

En bidragande orsak till skiljelinjen mellan barn- och vuxenlitteratur anser Klingberg vara litteraturvetarnas tradition att inte ta upp några verk ur barnlitteraturen i sina översiktsarbeten. Detta gäller också nu, när barnlitteraturforskningen, inte minst tack vare Klingbergs eget outtröttliga arbete, äntligen fått en högre status. Denna forskning har blivit något av en disciplin för sig. Endast sällan samsas vetenskap om barnlitteratur inom samma pärmar som vetenskap om vuxenlitteratur. Ett undantag är festskriften till Tideström, *Lyrisk i tid och otid*, där Pär Bergman bidrar med studien *Elsa Beskows Tomtebobarnen – en miniatyrmonografi*.

Till gränsdragningen bidrar kanske också, att facklitteratur om barnböcker ibland har en ganska speciell karaktär. I och med att barnböckerna börjar diskuteras så flitigt, får många analyser ett didaktiskt drag – precis som barnböckerna själva ofta haft. Förr lärdes det ut hur barnen skulle vara; nu undervisar man om hur barnböckerna skall se ut. Länge har framförallt triviallitteraturen angripits i samband med denna strävan att förändra och förbättra barnböckerna. Bedömningen har gärna varit estetisk. Men nu har det faktum, att den marxistiska litteraturkritiken börjat inrikta sig på barnböcker, medfört ett krav på att barnböckerna skall ändra på sitt innehåll för att i sin tur kunna förändra samhället.

Detta krav uttalas tydligt i det danska samlingsarbetet *Børn Litteratur Samfund* (Munksgaard 1972), som 1974 översatts till svenska med titeln *Barn Litteratur Sambälle* (Gidlunds). De åtta skribenterna har en gemensam utgångspunkt i marxismen. Deras deklarerade målsättning är, »att undergräva den borgerliga föreställningen om barnlitteratur (och konst överhuvudtaget) som ett

neutralt, oskyldigt verktyg för underhållning, uppbyggelse, upplevelse». Barnlitteraturen skall ingå i arbetet på att avskaffa klassamhället.

Den marxistiska litteraturvetenskapen har ju en starkare position vid danska universitet än vid svenska. Icke desto mindre har *Barn Litteratur Sambälle* sina förebilder i Sverige. Medarbetarna erkänner villigt sin tacksamhetsskuld framförallt till Gunila Ambjörnssons *Skräpkultur åt barnen* och Allroth-Sundström: *Barn, böcker och sambälle* (anmälda i Samlaren 1972). Dessutom har Sverige ett större antal öppet politiska barnböcker än Danmark – *Pil Dahlerup* analyserar dem i avsnittet *Socialistisk barnlitteratur*. Boken har alltså lika mycket hemortsrätt i svensk barnbokdsdebatt som i dansk.

Den svenska upplagan skiljer sig i vissa avseenden från den danska. Pil Dahlerup kände inte till hela Sven Wernströms produktion, när hon behandlade honom i sin uppsats och då beklagade, att han inte skrivit någon socialistisk bok om Sverige. Den delen av hans författarskap var nämligen inte översatt till danska. När hon upptäckt sitt förbiseende, skrev hon i den danska tidningen *Information* artikeln *Den okände Sven Wernström*, som nu finns med som komplement. I gengäld är *Søren Vinterbergs* kapitel *Barnlitteraturens spridningssystem* nedkortat. Många uppgifter om danska förhållanden har ansetts vara av mindre intresse hos oss. Och den som vill ha systematiska detaljer om barnlitteraturens utbredning i Sverige kan gå till Litteraturutredningens delbetänkande *Litteraturen i skolan*, där Christina Tellgren undersökt utgivningen åren 1966–70.

De åtta medarbetarna i *Barn Litteratur Sambälle* erkänner frimodigt vissa nybörjarbrister, när det gäller metodik och formuleringar. Boken bär onekligen spår av att en förhållandevis ny metod ännu inte blivit riktigt genomarbetad. Minst lyckat är det avsnitt, där marxismen sammankopplas med psykoanalysen: *Ole Andejaer Olsen* och *Vagn Thorning*: *Walt Disneys Kalle Anka och kompani*. Uppsatsen gör ett slarvigt intryck, därför att författarna inte tycks ha tillräcklig kännedom om sitt material. Att avslöja en kapitalistisk grundsyn i Disneys serier är tacksamt men inte nytt. I Sverige gjorde teckningslärare Lars Peterson en rolig utställning på detta tema i Moderna museet 1971, som diskuterades en hel del. Bl. a. framkom i den diskussionen att Disneys levnadstecknare Richard Schickel ansett farbror Joakim vara tänkt som en niddbild av Disney själv. (Bo Lundin i *Barnbok och barnboksforskning*.) Detta ger ju ett annat perspektiv på ärkekapitalisten Joakim. Författarna är inte heller särskilt noggranna i sina distinktioner. Många serier grundar sig på litterära verk: Djungelboken, Kapten Grants barn, folksagor m. m. Men författarna tillskriver oge-

nerat Disney åsikter, som egentligen är att hänföra till förlagorna: Kipling, Verne t. ex.

En nackdel är också, att den alltför sinnrika övertolkningen skymmer bort det som egentligen hör samman med bokens tema: analysen av serienas samhällsbild. Läsaren blir fullt upptagen av att ta ställning till sådana påståenden, som att det ligger incestmotiv bakom stora stygga vargens förhållande till grisarna eller att det tilltalar barns anala fixeringar, när farbror Joakim badar i pengar. Uppsatsen skulle ha vunnit på en betydligt större koncentration.

De andra uppsatserna har inte samma svagheter. Där visar sig den marxistiska litteratursynen kunna tillföra barnbokskritiken nya, fruktbara idéer. Använd som en metod bland andra – vilket givetvis är förkastligt ur renlärighetssynpunkt – kan den bidra till en önskvärd breddning både av böckernas ämnen och den aktuella barnboksdebatten. Blir den allenarådande däremot, kommer litteraturutbudet att bli mer begränsat. Detta framgår av *Agnete Diderichsens* inledande uppsats *Barns utvecklingsvillkor i klassamhället*. Den lägger grunden till de följande analyserna genom att visa på vilka vägar – medvetna eller omedvetna – barn styrs in i ett samhälle, lärs att acceptera dess normer. Barn måste lära sig en kritisk inställning. Diderichsen kräver av barnboken, att den skall förmedla en äkta medvetenhet om omvärlden, en realistisk information om den verklighet och det samhälle, vi själva lever i. Barn skall lära sig att överta styrningen av sin egen och samhällets utveckling.

Skall *all* barnlitteratur – som Diderichsen önskar – underkastas dessa stränga villkor, kommer mycket av konstnärligt värde att falla bort. Vi är tillbaka i 1700-talsutilitmens krav, att alla barnböcker skall vara lärorika och nyttiga. Kan den ideologiska kritiken, å andra sidan, bidra till att få bort triviallitteraturens falska verklighetsbild vore mycket vunnet. Diderichsens syn på dessa långserieböcker är betydligt strängare än bibliotekarie Helena Sandblads i *Barn, böcker och samhälle* – den radikala svenska debattboken från 1970. Sandblad hävdar, att det är bättre att barn läser dåliga böcker än inga böcker alls. Diderichsen opponerar mot att en sådan efterläten syn på triviallitteraturen vunnit indesteg i biblioteken. Man tillgodoser inte (de läsovana) arbetarbarnens intressen genom att lassa kvasilitteratur över dem: »Vill man vara solidarisk med arbetarbarnen ska man inte ge dem triviallitteratur, utan sätta igång med att göra en barnlitteratur, som är även för dem. Och det betyder egentligen bara en kunskapsutvidgande, medvetandegörande barnlitteratur.»

I Sverige och i någon mån i Danmark har det kommit ett antal barnböcker, som motsvarar bokens krav. *Pil Dahlerups* analys av denna littera-

tur i uppsatsen *Socialistisk barnlitteratur* är ett av de intressantaste avsnitten. Hon ställer upp vissa kriterier på hur en god socialistisk barnbok skall vara och analyserar barnböckerna, däribland många svenska, utifrån dessa bestämda utgångspunkter. Av en socialistisk barnbok kräver Dahlerup, att den på ett åskådligt sätt förklarar det ämne, som valts, utifrån motsättningen arbetskaptal. »Det betyder t. ex. att en socialistisk analys enligt mina värderingar inte är i sin ordning även om den kommer med en framstående förklaring på föroreningsproblemet, om den på samma gång godtar hela det traditionella familjemönstret, könsrollsmönstret, barn-vuxen-mönstret. Socialismen ska gälla alltsammans.

Kriterierna kan diskuteras och det har också gjorts, även från marxistiskt håll. Men hennes konsekventa granskning av de socialistiska barnböckerna görs i konstruktivt syfte, även om många faller igenom. Till dem hör t. o. m. en del av den socialistiske författaren Sven Wernströms böcker. *Hans Resa på en okänd planet* klandras för stereotypa könsroller och för privatisering av problemen. Däremot anser hon, att hans bok *Upprorret* är genomförd och enhetlig. Där underordnas alla andra motsättningar (förtryck av ras, kön, barn) den stora motsättningen rik-fattig och upplöses med den.

Jette Lundbo Levys kapitel *Realismproblem i barnlitteratur (1945-70)* är också av metodiskt intresse, även om den är tungt och snårigt skriven. Hon utgår ifrån marxistisk – främst Lukács' – definition av realismen och ställer barnromanen i relation till den. Lundbo Levy har skrivit sin uppsats i första hand för att driva en tes: den kritiskt realistiska barnromanen bör visa, att förtryck av barnen och deras befrielseförsök är en följd av det kapitalistiska samhället. Här är icke platsen att debattera det påståendet, det fordrar ett politiskt ställningstagande. Däremot är hennes uppsats viktig litteraturvetenskapligt sett på grund av de jämförelser som dras mellan vuxenlitteratur och barnlitteratur. Genom att visa, hur båda företeelserna är utflöden av samma idéer, samma samhällsförhållanden banar hon väg för den enhetliga syn på litteraturen, som Klingberg efterlyste. Laura Ingalls Wilders historiska realism ställs t. ex. i relation till den borgerliga romanen med Balzac som typexempel.

Ännu en nyutkommen bok bär vittne om att kravet på en sammankoppling av poesi och politik nu utsträcks till barnlitteraturen: *Per Olsen og Kari Schei: Aspekter af børnebogen idag* (Borgen 1974). Boken är en redovisning av föredrag, grupparbeten och diskussioner på ett internordiskt seminarium om barnboken i Kungälv 3-9 september 1972. Den är ojämn till kvaliteten, sammansatt som den är av bidrag av skiftande typ; därtill är den slarvigt redigerad (eller korrekturläst).

Seminarieret kom att i hög grad präglas av socialistisk ideologi; boken har därför många beröringspunkter med *Barn Litteratur Samhälle*, vilken tillhör de arbeten som citeras av föredragshållarna. Också *Aspekter af børnebogen idag* har didaktiska drag: Syftet med barnböcker är att de skall skapa ett bättre samhälle. Vanligen räknar man då blott med de yttre villkoren. *Magnbild Gravir* opponerar dock i föredraget *Kor realistisk er barneboka?* mot en alltför materialistisk syn. Hon uppskattar visserligen den politiska barnboken, om den inte är alltför onyanserad, men klagar främst över att människans grundvillkor, liv och död, så gott som aldrig blir omnämnda i norska barnböcker. Ingen av personerna tycks se livet i större perspektiv. Realism bör inte vara att endast skildra den närmaste omvärlden.

Debatten kring den socialistiska barnboken tillförs i övrigt inte mycket nytt utöver vad som tidigare framkommit i svensk och dansk facklitteratur. Vad som däremot är en nyhet, är att det finska språkområdet äntligen kommer med i en nordisk översikt. *Kaija Salonen*, som bidrar med *Sociala och aktuella problem i den finska barnlitteraturen av idag*, beklagar de finska författarnas isolering. På hela 1960-talet översattes sex finska barnböcker till svenska! Trots detta visar hennes undersökning, att den finska barnlitteraturen innehållsmässigt ganska väl stämmer överens med de övriga nordiska ländernas: en ganska begränsad miljö, som först de senaste åren utvidgats till nya socialgrupper. Motiven är mera sociala än politiska; den samhällskritiska barnboken har, konstaterar Salonen, ännu inte skrivits i Finland.

Att döma av barnboksforskarnas uppgifter, tycks det vara ett vanligt fenomen, att barnboken idémässigt ligger något efter både den övriga litte-

raturen och samhället i stort. *Kari Skjønberg*, som i uppsatsen *Kjønnsroller i barne- och ungdomslitteratur* följer upp sina tidigare forskningar, konstaterar att förändringar sker långsamt i barnlitteraturen. När det gäller könsroller medverkar böckerna utan tvivel till att bevara det konventionella mönstret. De få nya experiment som gjorts bl. a. av svenska författare, är inte alltid så lyckade. Detta drar med sig, att kritiken fäst sig vid svagheter i stället för att framhäva det viktiga i att författarna försöker ge läsarna nya möjligheter till identifikation.

Är då vuxenlitteraturen mer avancerad sedd ur denna synvinkel? *Kari Skjønberg* uttrycker sig försiktigt, men misstänker att barnlitteraturen är den mest könsrollskonserverade. Nu finns det faktiskt en stickprovsundersökning av svensk 60-talslitteratur (för vuxna) gjord just ur könsrollsynpunkt: *Margareta Ekström, Sexroller söker en författare* (i den av Westman Berg redigerade *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*). Av den uppsatsen framgår, att *Margareta Ekström* funnit mycket litet av de nya könsrollsidealen i 60-talsprosan. Bara på enstaka punkter gick det att spåra »förändringens vind».

Det förefaller alltså, som om här finnes likheter mellan barn- och vuxenlitteratur – de nya rollerna väntar på sina författare. En systematiskt utförd jämförelse borde kunna bli givande. Könsrollsforskningen skulle alltså kunna bli ett lämpligt område, där man i *Klingbergs* anda kunde utföra vertikala undersökningar, tvärs igenom alla åldrars litteratur. Fler borde – för att anknypa till *Jette Lundbo Levis* uppsats – vara möjliga att hitta för intresserade litteraturvetare.

Ying Toijer-Nilsson